

КРЕДИТНО-ГРОШОВИЙ ТА ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМИ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Олександр ДЗЮБЛЮК

ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ВІДНОСИНИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ: МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Процес реформування економічної системи України на ринкових засадах відображає складну трансформацію господарського життя суспільства, вектором якої є побудова нового способу організації розширеного відтворення, заснованого на множинності форм власності з переважанням приватної, свободі підприємницької діяльності, вільній конкуренції при обмеженому державному регулюванні. Практичне втілення трансформаційних процесів в економіці набуває конкретного вираження у функціонуванні економічної системи перехідного періоду, зміст якої полягає у певному поєднанні планової та ринкової систем, причому переважання останньої залежить від успішності реалізації ряду економічних перетворень – лібералізації ціноутворення, приватизації державної власності, демонополізації економіки, заохочення конкуренції, фінансової стабілізації, структурної перебудови, децентралізації управління, формування ринкової інфраструктури та інших важливих завдань.

Основним змістом згаданих перетворень є докорінне реформування всієї системи економічних відносин суспільства, важливе місце серед яких належить грошово-кредитним відносинам. При цьому успішність реформування різних аспектів господарського життя значною мірою залежить від правильності теоретичного обґрунтування обраного курсу, що визначається значенням теорії як наукової бази практичних перетворень, особливо стосовно проблем перехідного періоду. Тому таке, наприклад, завдання як формування і забезпечення ефективної діяльності ринкової інфраструктури, ключове місце у якій належить кредитній системі, має підкріплюватись глибинним теоретичним аналізом особливостей трансформації тих відносин, основним носієм яких і є дана система, тобто грошово-кредитних відносин.

Попри те, що переважна більшість зв'язків між усіма учасниками відтворювального процесу в ринковій економіці має грошову форму й основу, самі гроші набувають вирішального значення у формуванні господарської кон'юнктури та впливають практично на всі аспекти економічного життя суспільства. Вияв даного впливу ґрунтується, передусім, на охопленні грошовими відносинами всіх без винятку стадій суспільного відтворення, що виражає їх ключову роль в економічній системі загалом, оскільки поведінка суб'єктів ринку в кінцевому підсумку пов'язана з рухом грошових коштів.

Реформування економіки на ринкових засадах не лише суттєво розширює сфери застосування грошових відносин порівняно з адміністративно-командною економікою, а й наповнює їх принципово новим змістом, що можна було б відобразити за допомогою наступних основних моментів.

По-перше, забезпечення мотивації господарської діяльності суб'єктів ринку відповідно до реалізації їхніх економічних інтересів ґрунтується на еквівалентному обміні, що передбачає використання грошових відносин як основного фактора зв'язку між виробництвом і

споживанням. Іншими словами, безпосередній вплив на зростання виробництва мають вже не планові директиви, а платоспроможний попит економічних агентів, що визначається їхніми грошовими доходами.

По-друге, можливості вільного руху факторів виробництва в економічній системі відповідно до найефективніших сфер їхнього застосування забезпечуються функціонуванням відповідних ринків, що створюють можливості переливу грошових ресурсів, оскільки грошова форма вартості є вихідною стадією кругообороту капіталів у всіх секторах економіки.

По-третє, організація ділової активності у будь-якій ланці господарства передбачає необхідність відновлення системи матеріального стимулювання праці, найважливішим завданням якої є не просто виплата певної грошової винагороди, а забезпечення прямого безпосереднього зв'язку між якістю і кількістю праці, з одного боку, та обсягом грошового доходу, з другого.

По-четверте, перехід від планових методів державного управління народним господарством до сучасної регулятивної системи впливу держави на економічні процеси висуває на перший план грошові важелі такого впливу, що реалізуються, насамперед, у проведенні цілеспрямованої грошово-кредитної та бюджетної політики.

По-п'яте, розширення сфер грошових відносин, пов'язане із становленням і розвитком фінансового ринку, ринків нерухомості і факторів виробництва об'єктивно визначає підвищення ролі грошових нагромаджень економічних агентів як важливого фактора розвитку господарства й, насамперед, як джерела інвестицій, що забезпечують розширене відтворення.

Указані моменти у своїй сукупності характеризують тенденції зростання ролі грошових відносин у перехідний період, оскільки саме в умовах ринкової економіки грошові відносини набувають всеохоплюючого характеру, спроможного оптимально пов'язати у безперервний процес виробництва, розподіл, обмін і споживання суспільного продукту. У той же час дана всеохоплюваність стосовно різних сфер економічного життя суспільства може виражати і певну проблему, якщо йдеться про розробку шляхів оптимізації грошових відносин як необхідної умови реформування всієї системи економічних стосунків у перехідний період. А відтак це вимагає вибору в усій розгалуженій структурі грошових відносин пріоритетного напрямку, на якому, однак, значною мірою ґрунтується вся система. Таким напрямом слід вважати саме грошово-кредитні відносини, позаяк в основі такого вибору лежить не лише той незаперечний факт, що сучасні гроші мають кредитну природу, а й те, що безперервність відтворювального процесу в ринковій економіці засновується на використанні кредиту як основного засобу забезпечення безперервності процесів виробництва і реалізації продукції.

Йдеться, насамперед, про нерівномірність кругообороту капіталів у різних секторах економіки, що пов'язано з об'єктивними умовами технологічних процесів виробництва і збуту продукції, які зумовлюють можливості незбігу грошових доходів і витрат суб'єктів ринку. Відтак участь у грошово-кредитних відносинах є необхідною з огляду на потребу нівелювання впливу тимчасової нестачі коштів на перебіг відтворювального процесу через неможливість своєчасної оплати матеріальних цінностей, робіт чи послуг, потрібних як для початку власне виробництва продукції, так і для її наступного просування до кінцевого споживача. Тому вказана участь сприяє подоланню об'єктивно можливих затримок на різних стадіях суспільного відтворення та забезпечує ефективне функціонування економічної системи загалом. Крім того, важливо також відзначити роль грошово-кредитних відносин у створенні оптимальних умов для розширеного відтворення у результаті подолання часових та ресурсних меж, що зумовлюють необхідність нагромадження господарюючими суб'єктами власних коштів, потрібних для оновлення елементів основного капіталу.

Зазначені особливості, виражаючи роль грошово-кредитних відносин, є цілком очевидними, позаяк їхнє застосування у розвинутій ринковій економіці добре налагоджене та деякою мірою

навіть ґрунтується на певному автоматизмі (особливо, що стосується переливу тимчасово вільних грошових ресурсів у сфері найефективнішого застосування через добре відлагоджену інфраструктуру фінансового ринку). Що ж до перехідної економіки, то важливо відзначити зростаючу роль грошово-кредитних відносин у забезпеченні складних трансформаційних процесів при становленні ринкової системи, що виявляє значне розширення сфер функціонування грошей і кредиту в економічних відносинах у міру реалізації реформ у різних секторах господарства. Інакшими словами, роль грошово-кредитних відносин у перехідній економіці є важливішою за їхню роль у розвинутій ринковій системі.

Деяко незвична, на перший погляд, оцінка знаходить досить серйозне обґрунтування, якщо виходити з реальних умов функціонування економіки України в перехідний період, що потребує врахування у процесі аналізу ряду наступних обставин.

Успішність ринкових перетворень визначається передусім зростанням ефективності економіки і соціальним прогресом. Важливе місце у цьому процесі належить економічній політиці, яку проводить держава на тому чи іншому етапі реформування і роль якої вища, ніж у сформованому ринковому господарстві. Річ у тім, що перехідна економіка, не будучи вже плановою, не є і ринковою у повному розумінні, оскільки ринок не відразу стає регулятором усієї господарської діяльності. За таких обставин активніше втручання держави в економічні процеси є необхідною умовою нормального перебігу суспільного відтворення. Серед форм такого втручання грошово-кредитне регулювання, що становить управління грошово-кредитними відносинами на макrorівні, займає одне з провідних місць з огляду на можливості реалізації цілеспрямованої політики, пов'язаної, зокрема, з такими завданнями, як стабілізація виведеної з рівноваги економічної системи через вплив грошово-кредитними важелями на сукупний попит, а також структурне реформування економіки, що має на меті вплив на сукупну пропозицію – насамперед через стимулювання виробництва за допомогою цільових кредитних програм.

У цьому аспекті йдеться, насамперед, про забезпечення фінансової стабілізації економіки як одну з невідмінних умов припинення виробничого спаду і оздоровлення реального сектора, практичним вираженням чого є гальмування інфляційних процесів нарівні із зниженням темпів падіння виробництва (табл. 1). Так, за перших сім місяців 1998 р. приріст споживчих цін склав 2,1% і був нижчим за відповідний показник попереднього року (5,4%) при збереженні позитивної тенденції збільшення реального ВВП, який становив порівняно з відповідним періодом попереднього року у січні–липні 100,4% (при орієнтовній номінальній оцінці 52,5 млрд. грн.).

Таблиця 1

Основні параметри стабілізації на макроекономічному рівні

	1995	1996	1997	за січень–липень 1998 р.
1. Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	5451,6	80510,0	92484,0	51500,0
2. Темпи зростання ВВП до попереднього року, %	87,8	90,0	96,8	100,4*
3. Інфляція, %	281,6	139,7	110,1	102,1

* – за січень–липень 1998 р. до січня–липня 1997 р.–

Разом з тим необхідно відзначити, що стимулювання довтермінового економічного росту, що є одним із важливих завдань структурної політики у перехідний період, неможливе без ефективної організації грошово-кредитних відносин, які б об'єднували потоки заощаджень

та інвестицій в економіці. В цих умовах якісно новий рівень даних відносин, якому притаманний відхід від планового розподілу кредитних ресурсів державою до мобілізації у банківській сфері заощаджень і спрямування їх тільки в ефективні інвестиційні проекти, є одним із необхідних елементів у системі заходів, спрямованих на зростання господарської активності.

Позитивним щодо цього слід вважати зростання заощаджень населення, яке за період, що розглядається, суттєво випереджало зростання цін. У результаті, обсяг вкладів населення в національній валюті тільки за 1997 р. зріс у 1,7 раза і на початок поточного року становив 1,6 млрд. грн. (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка обсягів вкладів населення у комерційних банках України

	За станом на		
	1. 01. 1997	1. 01. 1998	1. 07. 1998
Залишки вкладів населення, всього	951	1612	2070
в тому числі:			
в Ощадному банку України	545	733	761
в комерційних банках	406	879	1309

Як видно із наведених у таблиці 2 даних, згадана тенденція зберігалася і протягом першого півріччя поточного року. Водночас необхідно зазначити, що дана ситуація на фінансовому ринку не мала прямим своїм наслідком збільшення частки довгострокового кредитування реального сектора і у загальному обсязі кредитних вкладень банківської системи нашої країни ця частка ще залишається на помітно низькому рівні (табл. 3).

Так, за даними Держкомстату, найбільші обсяги довгострокового кредитування у національній валюті припадають на підприємства промисловості (19,1%), торгівлі та громадського харчування (17,1%), будівництва (6,8%). Цілком очевидно, що подальше зміщення орієнтирів у кредитній політиці комерційних банків у бік довгострокового кредитування реального сектора потребує прийняття Національним банком і урядом відповідних стимулюючих заходів – таких, скажімо, як деяке послаблення окремих нормативів ліквідності або податкове стимулювання банків, які надають довгострокові кредити на пріоритетні виробничі програми.

Таблиця 3

Залишки кредитних вкладень, наданих комерційними банками України суб'єктам господарювання за станом на 1. 07. 98 р. (млн. грн.)

	всього	у валюті	
		національній	іноземній
Всього			
в тому числі:	7634	5104	2530
короткострокові	6575	4503	2072
питома вага в загальному обсязі кредитів, %	86,1	88,2	81,9
довгострокові	1059	601	458
питома вага в загальному обсязі кредитів, %	13,9	11,8	18,1

Серед найважливіших умов перетворення економічної системи на ринкових засадах є зміна характеру власності через передачу або продаж на різних умовах державної власності

господарюючим суб'єктам, на яких покладається повна майнова відповідальність за результати використання цієї власності у підприємницькій діяльності. Успішність реалізації грошового етапу приватизації за умов відсутності у суб'єктів ринку необхідних власних ресурсів значною мірою визначається розвитком грошово-кредитних відносин, спроможних створити умови для забезпечення потрібними коштами процесу викупу майна держпідприємств приватними власниками. З урахуванням того, що у числі пріоритетів та основних завдань Державної програми приватизації на 1998 р. передбачено поступове звуження масштабів безоплатної передачі майна громадянам України та розширення продажу майна, яке приватизується за грошові кошти, суттєво розширюються і можливі сфери застосування грошово-кредитних відносин – передусім, у частині довгострокових кредитів. Однак можливості даного процесу значною мірою залежать від умов створення належного правового забезпечення видачі кредитів на вказані потреби, а також їх своєчасного погашення, що передбачає також формування дієвого механізму застави та іпотечного кредитування.

Важливість участі кредитних установ як основних носіїв грошово-кредитних відносин у приватизаційному процесі можна також обґрунтувати їхніми широкими можливостями ретельного аналізу кожного приватизаційного проекту з точки зору його економічної ефективності та інвестиційного потенціалу, що загалом може сприяти досягненню позитивних кінцевих результатів приватизації для всього суспільства, не зводячи її до самоцілі – зміни власника.

Необхідною складовою трансформаційних змін перехідної економіки є перетворення колишніх державних підприємств, які на базі закріплених за ними основних і оборотних фондів випускали передбачену планом продукцію, на підприємства ринкового типу, що засновують свою діяльність на капіталі як самозростаючій вартості, і головним орієнтиром яких є отримання прибутку. При цьому зміни умов поставок ресурсів та реалізації продукції визначають різке зростання трансакційних витрат, що зумовлює необхідність зміни структури оборотного капіталу у напрямі зростання частки високоліквідних платіжних засобів, порівняно швидке залучення яких можливе лише в разі нормального розвитку грошово-кредитних відносин, спроможних оперативно забезпечувати підприємства необхідним обсягом грошових ресурсів. У реальній дійсності, однак, питома вага грошової частки в оборотних коштах підприємств за останніх сім років знизилася більш ніж у 10 разів і в першому півріччі 1998 р. становила 1,5%. Дана негативна тенденція значною мірою зумовлена загальним процесом скорочення частки кредитів комерційних банків стосовно валового внутрішнього продукту з 32% у 1991 р. до 7,9% у 1997 р.

У цьому контексті можна зауважити, що загострення проблеми неплатежів у перехідній економіці, кінцевим виявом якої є зростання обсягів дебіторсько-кредиторської заборгованості та бартерних операцій, нарівні з такими причинами, як бюджетні неплатежі, практична відсутність платіжної дисципліни, невиконання умов договорів щодо оплати боргових зобов'язань, деякою мірою зумовлено недостатнім кредитним забезпеченням процесу індивідуального відтворення у підприємств, пов'язаного з необхідністю залучення в потрібні моменти додаткових коштів для підтримання безперервності ланцюга обмінних операцій, що постійно відновлюються.

Як наслідок, маємо наростання платіжної кризи. За 1997 р. дебіторська та кредиторська заборгованість збільшилась майже в 1,4 раза. За даними Держкомстату, прострочена заборгованість у загальній сумі склала понад 70%. Якщо на початку 1997 р. кредиторська заборгованість була близько 95% ВВП, то в грудні цього ж року перевищувала його в 1,3 раза. А вже за станом на 1 липня поточного року сума дебіторської та кредиторської заборгованості становила відповідно 89401,4 та 120975,0 млн. грн. Водночас, якщо за січень-липень 1998 р. промислові підприємства реалізували продукції на 40,5 млрд. грн., то з неї на

17,0 млрд. грн., що становить 41,9% – на бартерних умовах. Відтак дані процеси виливаються у труднощі із зміною капіталом своїх функціональних форм, сповільнення обороту авансованої вартості та в кінцевому підсумку формування першопричин виробничого спаду й загострення економічної кризи.

У цих умовах ефективне функціонування банківської системи й, відповідно, організовані належним чином грошово-кредитні відносини, спрямовані передусім на забезпечення потреб підприємств реального сектора, у комплексі з іншими важливими заходами економічної політики (реалізація структурної перебудови економіки, інтенсифікація приватизаційних процесів, реформування податкової системи) можуть сприяти подоланню негативних тенденцій в економічному розвитку нашої країни. Важливо усвідомити при цьому, що ефективна організація грошово-кредитних відносин може слугувати тим підмурівком, на якому провадиться подальше реформування всіх інших відносин, що складаються в суспільстві у процесі економічної діяльності.